

Danuta Kreft

Pragmatyczna koncepcja prawdy

Słowa kluczowe: pragmatyzm, prawda, empiryzm, świadomość, wola, człowiek, psychologia, rzeczywistość, realizm, praktyka, religia, wartość, moralność, humanizm

William James jest jednym z czołowych przedstawicieli pragmatyzmu amerykańskiego. W swej filozofii podejmuje krytykę racjonalizmu charakterystyczną dla tradycji europejskiej, proponując w zamian koncepcję empiryzmu radykalnego. Racjonalizm związany jest z monizmem, który tłumaczy część poprzez całość, identyfikując myśl z Absolutem, tak jak ma to miejsce w filozofii Hegla. Absolut jest abstrakcją, bowiem nie działa, nie kocha i nie cierpi, nie ma potrzeb ani pragnień, nie ma przyjaciół ani wrogów, jest obcy. Pragmatyzm odwołuje się zatem do konkretów, które mają charakter względny. Byt ludzki ma postać skończoną, stąd rzeczy będące udziałem doświadczenia przemijają, ukazując wieloraki i różnorodny obraz świata. Pragmatyzm zwraca nas ku faktom, nadając rzeczywistości charakter pluralistyczny. Empirysta jest miłośnikiem faktów, podczas gdy racjonalista jest wyznawcą abstrakcyjnych, wiecznych idei. Racjonalista nadaje swym twierdzeniom wartość logiczną, w której intelekt przejawia skłonność do uogólniania, definiowania, działa metodycznie. Myślenie w ten sposób przejawia tendencję do upraszczania bogatej w swej istocie natury bytu. Świat musi być zatem nieracjonalny, racjonalność zakłada bowiem, że byt jest jeden i niepodzielny, podczas gdy mamy do czynienia z wielością bytów. Wśród ludzi istnieją przedstawiciele obu tych poglądów, dlatego James dzieli umysłowość na miękka – racjonalizm i twardą – empiryzm. Racjonalista to typ człowieka, którego nazywa uczuciowcem, zaś empirystę cechuje trzeźwość umysłu, stąd trzyma się twardych faktów. Empiryzm zbliża nas do świata, nawiązuje pozytywną więź z tym, co rzeczywiste. Powrót do rzeczy jest gwarancją naukowego sposobu interpretacji świata. Oddając należne miejsce faktom, nie ujmujemy ich niezależnie od człowieka, lecz wskazujemy, iż są wytworem ludzkiej aktywności.

Dzięki doświadczeniu wybieramy niektóre z nich, aby następnie przystosować je do własnych potrzeb.

Wszelkie dyskusje, jeśli nie prowadzą do praktycznych konsekwencji, są jałowe. Pragmatyzm broni się w ten sposób przed abstrakcją, traktując ją jako przejaw werbalizmu i spekulacji. Teoria służy celom praktycznym, jest narzędziem działania. Prawda nie jest trwałą kwalifikacją naszych sądów, lecz zależy od podmiotu i jego aktywności. Prawdziwość to tyle, co skuteczny plan działania, zależy nie tylko od myślenia, ale również od uczuć, które kierują ludzkim zachowaniem. Filozofia nie jest obiektywna, lecz staje się tworem ludzkiej osobowości. Pragmatyzm był przeciwny traktowaniu teorii w oderwaniu od życia i jego potrzeb, dokonuje rehabilitacji dążeń osoby ludzkiej, jej życiowych doświadczeń i codziennych spraw. Zmienia w ten sposób obraz rzeczywistości, gdyż do tej pory filozofia widziała świat w perspektywie racjonalności, który dla pragmatyzmu został poddany władzy osądu woli i uczuć będących świadectwem temperamentu człowieka. James nadał swej filozofii charakter psychologiczny.

I. Problem świadomości

Szczególnym przedmiotem zainteresowania Jamesa jest świadomość. To, co rzeczywiste, nie jest bytem istniejącym niezależnie od podmiotu, autonomicznym, lecz jest efektem jego aktywności. Ludzka jaźń i jej zawartość jest punktem odniesienia jego filozofii. Wszelkie zjawiska rozważa w relacji, stosunku do świadomości. Świat widziany w perspektywie przeżyć psychicznych człowieka ma charakter subiektywny. Świadomość odnosi się do indywiduum. Nie istnieje dlań świadomość w ogóle. Przeżycia świadome tworzą się na podstawie doświadczeń, które są udziałem konkretnego człowieka. James określił swój pogląd mianem empiryzmu radykalnego, zachowując w ten sposób dystans wobec tradycji empiryzmu angielskiego, dla którego doświadczenie składa się z prostych, niezmiennych elementów powiązanych ze sobą zasadami kojarzenia, podczas gdy stanowi ono strumień przenikających się fal świadomości. Pojęcia doświadczenia i świadomości nie różnią się w sposób jakościowy, wyznaczając obszar badań filozofii. Świadomość jest strumieniem przeżyć, stąd związana jest z psychiką konkretnego człowieka. Odrzuca asocjacionizm w psychologii, uznając, iż jaźń ma charakter selektywny. Z potoku przeżyć wybiera lub odrzuca niektóre dane świadomości według właściwego sobie kryterium. Ostateczny rezultat zależy od potrzeb indywiduum, czyli subiektywnego wyboru. Wprowadzone przez Jamesa pojęcie strumienia świadomości opiera się na założeniu, że każde wrażenie, przeżycie świadome ma różne znaczenie, gdyż dane jest w innym kontekście, który zmienia jego sens. Poszczególne elementy świadomości nie posiadają samodzielnych, niezmiennych znaczeń, bowiem zależą od całości, jaką jest życie ludzkie. Dane zdarzenie inaczej odczytywane jest w przeszłości, a inaczej w teraź-

niejszości, perspektywa czasu zmienia ich znaczenie. Nowe przeżycia nigdy nie powstają w pustce, zawsze towarzyszą mu inne przeżycia, toteż zrelatywizowane są do całości, jaką jest historia życia człowieka. Świadomość cechuje ciągłość, nierozdzielność poszczególnych aktów świadomości. W dwóch różnych sytuacjach wrażenia posiadają inny sens, dlatego to, co dzieje się w naszej psychice, jest wyjątkowe i niepowtarzalne. W jaźni dokonuje się zjednoczenie myśli i wrażenia, woli i uczucia, zaciera się różnica między poznaniem zmysłowym i poznaniem intelektualnym. Żadna z funkcji nie jest odrębna, są od siebie zależne, gdyż kształtują ten sam typ osobowości.

Szczególne miejsce w analizie procesów życiowych posiada wola. To, co z przeżyć świadomości wybieramy, na co zwracamy uwagę, zależy od woli. Świadomość nie jest magazynem wrażeń, nie jest bierna, lecz ma charakter selektywny. Selekcji dokonuje wola, która związana jest z emocjami, potrzebami życiowymi człowieka. Nasze marzenia, pragnienia i dążenia, które mają wpływ na wolę, sprawiają, że poznanie i doświadczenie nie są bezinteresowne. Wola spośród wielu możliwości wybiera dobra przez siebie pożądane, stąd świat nie jest odtworzony, lecz wytworzony. Wybór nie jest zdeterminowany przez przedmiot, ale zależy od naszej postawy, stosunku do niego. Nie istnieje zatem jakaś obiektywna wiedza o rzeczywistości, gdyż działanie ma charakter celowy, odpowiada na nasze potrzeby, dostosowane jest do naszego temperamentu, typu osobowości. Świadomość zawsze skierowana jest na określony cel, przedmiot, aczkolwiek nie narzuca się on z pewną koniecznością, lecz jest wybrany spośród wielu możliwości i uznany jako wyraz osobistych dążeń. Akty świadomości mają charakter przedmiotowy, bo zawsze o czymś myślę, coś wspominam, przeżywam, stąd zawsze są określone. Ważne jest to, jakie posiadają znaczenie dla mnie, co znaczą w moim życiu, w obrębie całości, jaką jest świadomość konkretnego człowieka. Historia mojego życia stanowi naturalny kontekst, w którym poszczególne akty świadomości mają sens. Warunkiem aktywności podmiotu jest wola, która ożywia proces poznawczy, jest siłą motoryczną świadomości. Człowiek dzięki niej zachowuje aktywną postawę wobec rzeczywistości, musi dokonać wartościowania, oceny sytuacji. Bez wartościujących założeń poznanie nie jest możliwe. W poznaniu mamy do czynienia z konstruowaniem hipotez, przewidywaniem, które nie są jedynie rezultatem naszego myślenia, ale aktem wiary będącym projekcją ludzkich pragnień i emocji¹. Zdaniem Jamesa proces poznania związany jest z koncepcją „woli wiary”. Każdy człowiek posiada właściwy dla siebie sposób reagowania, specyficzny rodzaj myślenia i odczuwania. Nie jesteśmy w stanie sformułować sądu o obiektywnie istniejącej rzeczywistości, gdyż zawsze stanowi on produkt naszej aktywności. To człowiek jest punktem odniesienia pragmatyzmu, stąd określa się go mianem humanizmu.

¹ Zob. H. Buczyńska-Garewicz, *James*.

II. Pragmatyczna koncepcja prawdy

Świat widziany w perspektywie konkretnego człowieka ma charakter subiektywny. Dla każdego prawda oznacza coś innego. Aby rozstrzygnąć, kto ma rację, należy odwołać się do tego, co praktyczne. „Całe znaczenie owej metody pragmatycznej polega więc wyłącznie na tym, że prawdy powinny mieć konsekwencje praktyczne”². Jeśli rozważania prowadzą do tych samych konsekwencji praktycznych, to dyskusja jest jałowa. Rozstrzygnięciem sporu między teoriami jest użyteczność przedstawionych racji. Pragmatyzm stara się unikać abstrakcji, które prowadzą jedynie do werbalnych rozwiązań. Kieruje się w stronę faktów, które są przedmiotem doświadczenia. Empiryzm zbliża nas do świata, który jest sędzią rozstrzygającym o słuszności bądź niesłuszności naszych opinii i poglądów. Teorie stają się narzędziem: „Tak oto teorie stają się narzędziami i nie są już rozwiązaniem zagadki, na czym moglibyśmy poprzestać”³. Poznanie nie jest dziełem kontemplacji, gdyż dzięki doświadczeniu pozwala wykorzystać potencjał intelektualny człowieka, aby za jego pośrednictwem zmienić przyrodę i otaczający nas świat. Życie stanowi najwyższy trybunał, który rozsądza, co jest prawdą, a co nie.

Podstawą wiedzy jest doświadczenie, które dostarcza nam niezbędnych informacji o świecie. Każde nowe doświadczenie łączy się z innymi, tymi, co już były, z tymi, co dopiero nastąpią. Spójność jest niezbędnym warunkiem prawdy. Nasza wiedza o świecie rozrasta się, to, co ją wiąże, to człowiek, stanowiący źródło wszelkich doświadczeń. Świat przedstawia się w perspektywie subiektywności. Dzięki doświadczeniu nawiązujemy kontakt z rzeczywistością, zbliżamy się do faktów, które stanowią zasadniczy punkt odniesienia filozofii pragmatyzmu. Wiara w fakty płynie z pożytku, jaki wnoszą dla naszego życia. To, co pożyteczne, jest dobrem, dlatego James powie: „[...] prawda jest jedną z odmian dobra”⁴. Tak rozumiane dobro stanowi cel ludzkiego działania. W poznaniu, jak i w działaniu zawsze zwróceni jesteśmy w kierunku konkretnej rzeczywistości, zaś teoria służy uzasadnieniu ich prawdziwości. Każde twierdzenie powinno być zweryfikowane empirycznie, aby nie pozostawić miejsca domysłom.

Pragmatyści zwracają się w stronę faktów, walcząc jednocześnie z abstrakcją i spekulacją. Dokonują krytyki klasycznej definicji prawdy, określanej jako intelektualistyczna, która głosi, że prawda jest zgodnością myśli i rzeczy. Nie do końca wiadomo, co oznacza słowo „zgodność” i „rzeczywistość”. Prawda w tym rozumieniu jest własnością niektórych z naszych idei, które kopiuje rzeczywistość. Pogląd realistyczny stara się oddać trwałe i niezmiennie właściwości bytu, przypisując prawdzie charakter obiektywny. Zdaniem pragmatyzmu nie istnieje jednak jedna prawda, która narzuca się w sposób konieczny, ale jest ich wiele, jest

² W. James, *Znaczenie prawdy*, tłum. M. Szczubiałka, s. 54.

³ W. James, *Pragmatyzm*, tłum. M. Szczubiałka, s. 71.

⁴ Tamże, s. 85.

zatem tym, co się przydarza. To konkretna sytuacja, zdarzenia czynią ją prawdziwą, a ponieważ te zmieniają się, prawda ukazuje wciąż nową, odmienną postać. Mamy do czynienia z procesem, który za każdym razem wymaga sprawdzenia, odnawia to, co już znane. „Prawdziwe są te idee, które potrafimy przyswoić, potwierdzić i zweryfikować. Te, których nie potrafimy, są fałszywe”⁵. Prawda wymaga od nas za każdym razem wysiłku, stąd nie posiada się jej raz na zawsze, ale nieustannie ją zdobywa. Czujemy się zobowiązani odkrywać ją na nowo, żyjemy bowiem w świecie realności, dlatego jej poznanie może okazać się pomocne, a zaniechanie szkodliwe. Poznanie prawdy nie jest celem samym w sobie, lecz środkiem służącym zaspokojeniu naszych potrzeb. W ujęciu pragmatyzmu prawda ma charakter instrumentalny. Wartość praktyczna naszych idei ma doniosłe znaczenie, gdyż przekłada się na konkretne fakty w naszym życiu. Doświadczenie dostarcza nam wiedzy o rzeczywistości, nieustannie uczy nas, jak postępować, dokonywać właściwego wyboru, sprawiając, że nasze działanie jest użyteczne. Prawda oznacza funkcję prowadzenia, stąd warto się jej poddać, aby nie zgubić się w natłoku możliwych rozwiązań. Rzeczywistość wysyła nam ostrzegawcze sygnały, byśmy byli gotowi je przyjąć i należycie zareagować. Nie można pozwolić sobie na całkowitą dowolność, realia przedstawiają twardą prawdę, przed którą nie można uciec. Zabezpieczeniem przed samowolą myślenia jest nacisk samego doświadczenia, który odpłaca szkodą za popełnione błędy. Jedyne prawdziwą są własne doświadczenia, które poddane są korekcie, selekcji, zaś ich miarą jest praktyczne zastosowanie. Myśl nie jest biernym zwierciadłem, kopią rzeczywistości, gdyż zawsze coś od siebie dodaje. Przeświadczenie, iż mamy do czynienia z czystym oglądem rzeczy bez dodatku, jest irracjonalne. Poznanie wchodzi w relację z otaczającą nas rzeczywistością, ale nie jest wiernym jej odbiciem, lecz koresponduje z nią. Dane ujęcie uznajemy za prawdziwe, o ile można zweryfikować je empirycznie. Nasze myśli i przekonania toczą się swoim trybem dopóty, dopóki nikt ich nie zakwestionuje. Umysł zmuszony jest uwzględnić porządek zmysłowy, zgodzić się z tym, co realne. „W ujęciu pragmatycznym realność ich oznacza, że poddajemy się im, że liczymy się z nimi – czy nam się to podoba, czy też nie – lecz musimy nieustannie postępować w ten sposób w stosunku do doświadczeń innych niż własne”⁶. Oto powód, dla którego nasze aktualne doświadczenie musi korespondować, nawiązywać kontakt ze światem. Korespondujemy, wchodząc w relację z tym, co nas otacza. Jeśli można mówić, że rzeczywistość istnieje niezależnie, to w tym sensie, że w każdym naszym doświadczeniu tkwi coś, co wymyka się naszej kontroli, jakiś nacisk, imperatyw, wobec którego jesteśmy bezradni. Doświadczenie zmysłowe wymusza na nas swoją uwagę, tak że nie można się od niego odwrócić. Zawsze trafiamy na opór

⁵ Tamże, s. 161.

⁶ W. James, *Znaczenie prawdy*, s. 64.

materii, która nie dopuszcza samowoli, musimy brać na swe barki ciężar, jaki życie ze sobą niesie. W tym momencie pragmatyzm jest zgodny z realizmem, rzeczywistość niezależna istnieje, ich drogi rozchodzą się, gdy staramy się dowieść zgodności myśli z rzeczywistością. Zgadzać się to znaczy nawiązać kontakt z rzeczywistością, zaś idea powinna nam w tym pomagać, abyśmy mogli radzić sobie, przystosować ją do swoich wymagań. Pragmatyzm interesuje zgodność praktyczna. Tak rozumiana prawda powinna odpowiadać na potrzeby życia. Jeśli człowiek osiąga sukces, posiada bogactwo, jest sławny, to nie dzięki przyrodzonym skłonnościom, ale dzięki wysiłkowi i pracy. Skuteczność to pożytek, jaki zyskujemy dzięki praktyce. Jeśli ideały kiedyś zostaną spełnione, to musimy być gotowi przyjąć ich przeciwieństwo, gdyż każdy dzień może skorygować nasze plany i zmusić do szukania nowych rozwiązań. Oto regulatywne pojęcie prawdy niemające ostatecznych rozstrzygnięć, obdarzonej mocą tworzenia, zwróconą w kierunku przyszłości. Życie to teraźniejszość, to, co możemy doświadczyć, jutro jest nośnikiem nowych prawd, które mogą przyczynić się do zmiany naszego nastawienia, poglądów. W życiu mamy do czynienia z procesem, który pozwala nam doskonalić się i rozwijać duchowo.

Nasze przekonania determinują działanie, popychają nas w kierunku wyznaczonego celu, po drodze odsłaniając nowe fakty, które przekształcają nasz sposób myślenia. Mamy do czynienia z podwójnym rodzajem oddziaływania, człowiek interpretuje fakty ze swojego punktu widzenia, a jednocześnie mają one wpływ na nasze przekonania. „Prawdy wynurzają się z faktów, lecz na powrót zanurzają się w faktach i je wzbogacają; a te z kolei fakty znowu tworzą czy odsłaniają nową prawdę i tak dalej, nie wiadomo jak długo”⁷. James podkreśla w ten sposób, że doświadczenie jest zmiennie tak jak natura człowieka i w tym względzie racjonalista i pragmatysta są zgodni, różnią się w swym poglądzie na naturę rzeczywistości, gdyż racjonalista twierdzi, że jest trwała i niezmienna, pragmatysta zaś, że jest zmienna.

Z tej też przyczyny pragmatyzm sprzeciwia się przypisywaniu jednego znaczenia nazwom ogólnym takim jak prawo, język czy prawda, uznając, iż są jedynie wytworem działania. Świat nie posiada trwałej struktury, nie jest dany w gotowej postaci, lecz pobudza nasze zmysły i rozum do aktywności, stąd to człowiek ostatecznie nadaje mu kształt. „Świat jest z istoty tym, co z niego robimy. Nie ma sensu definiowanie go przez to, czym był pierwotnie, bądź przez to, czym jest niezależnie od nas; jest tym, co z niego zrobiono”⁸. I na tym polega różnica między realizmem i pragmatyzmem, w realizmie człowiek nie ma wpływu na doznania, które płyną z rzeczywistości, są one niejako narzucone, podczas gdy pragmatysta twierdzi, że są wytworem działania człowieka. O doznawaniu można

⁷ W. James, *Pragmatyzm*, s. 177.

⁸ Tamże, s. 189.

powiedzieć: „One nie są ani prawdziwe, ani fałszywe, one po prostu są. Prawdziwe bądź fałszywe może być jedynie to, co o nim mówimy, jedynie nazwy, jakie im nadajemy”⁹. W intelektualistycznym wymiarze rzeczywistości to, co bierzemy pod uwagę, to relacje zachodzące między doznaniem bądź między kopiami w naszym umyśle. Odnoszą się one do faktów, ale stanowią głęboką strukturę w nich zawartą. Relacje te na trwałe zapisane są w rzeczywistości, stąd obecne są zawsze gdy porównujemy ze sobą treści doznań zmysłowych. Ten typ myślenia właściwy jest zarówno dla matematyki, jak i logiki. Niezależnie od tego, jak sztywne byłyby składniki rzeczywistości, to i tak mamy możliwość operacji, która pozostawia swobodę działania. Niewątpliwie doznania są i nie mamy na nie wpływu, ale za każdym razem, kiedy skieruję nań swoją uwagę, zależą ode mnie i celów, jakie sobie stawiam. W człowieku powstaje przekonanie o ich prawdziwości. Każdy z nas inaczej czyta te same fakty. Znaczenie, które przypisujemy rzeczywistości, zależy od perspektywy, w jakiej je ujmujemy. „Zarówno owa doznaniowa, jak i ta relacyjna warstwa rzeczywistości są nieme: nie mówią nic o sobie”¹⁰, stąd to my musimy mówić za nie. W obszarze wrażeń zmysłowych to umysł wybiera jedną z opcji, stąd James powie „Słowem, dostajemy blok marmuru, lecz posąg rzeźbimy sami”¹¹. Ludzie dzięki swej aktywności ożywiają to, co dane z rzeczywistości. Rzeczywistość jest po to, aby nam dostarczyć materiału, który musimy potem przetworzyć. Poznanie realnego świata, zawsze dodaje składniki będące dziełem konkretnego człowieka. „Podobnie niemożliwe może być oddzielenie rzeczywistości od czynników ludzkich w rozwoju naszego doświadczenia”¹². Daną realność pojmujemy stosownie do naszych potrzeb. Materiał prawdy nie jest absolutna treść, lecz to, co budzi zadowolenie. Samo zadowolenie nie jest wystarczające, gdyż może być źródłem fałszu, dlatego pragmatysta powinien posiadać zadowolenie z poznania prawdy. Czynnik ludzki jest jednak warunkiem koniecznym poznania prawdy, dlatego James powie: „Jeśli ma istnieć prawda, to w dziele jej powstania zjednoczyć się muszą siły, realia i przekonania o nich”¹³. Człowiek zawsze coś od siebie dodaje, a mimo to zgadza się z rzeczywistością, pasuje do niej, dlatego że ją kształtuje. Nie odkrywamy w nim fałszu, gdyż zawsze dostosowuje ją do własnych potrzeb. Prawdziwy znaczy użyteczny, przystosowany do naszych wymagań. Pragmatyzm musi zawsze wszystko sprowadzać do psychologii. Na tej podstawie trudno orzec, co jest rzeczą, dlatego jedną rzeczą, powie James, jest to, co możemy odnieść do wielu ludzi: „Dla mnie cała ta tu publiczność jest jedną rzeczą, która raz staje się niespokojna,

⁹ Tamże, s. 190.

¹⁰ Tamże, s. 192.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże, s. 195.

¹³ W. James, *Znaczenie prawdy*, s. 159.

to znów skupiona”¹⁴. To człowiek nadaje kształt rzeczywistości, sprawia, że zmienia się ona w zależności od jego upodobań i wymagań. W poznaniu zawsze coś dodaje od siebie, sprawia że proces ten jest twórczy, wzbogaca rzeczywistość o właściwy dla siebie system wartości. Ciągłe postępuje w nieznaną, weryfikując swe przekonania. Świat dla pragmatysty jest otwarty, gdyż ulega zmianie. Zawsze istnieje możliwość korygowania swoich błędów, stąd można się doskonalić nieustannie. Nie ma ostatecznych rozwiązań, można trafiać na przeszkody, doświadczać swoich słabości, ale zawsze jest jutro, które otwiera pole nowych możliwości. Pragmatyzm cechuje optymizm i wiara w twórcze zdolności człowieka.

III. Filozofia i religia

Fakt religijny James analizuje z punktu widzenia psychologii, gdyż obejmuje uczucia, mające wpływ na duchowy rozwój człowieka. Osobiste zaangażowanie, łączność z istotą wyższą pozwala wypełnić poczucie osamotnienia, bezradności i niepełności, które są udziałem człowieka.

Tak więc religia w tym znaczeniu, oznaczać będzie takie uczucia, czyny i doświadczenia jednostki ludzkiej, które ona uznaje za przejaw tego co boskie¹⁵.

Pierwiastek osobisty stanowi istotę doświadczenia religijnego, dlatego tak ważną rolę pełni w życiu człowieka. Idea będąca czynnikiem wiary działa na jednych, a na innych nie ma wpływu. Wiara działa w sposób sugestywny, będąc wyrazem osobistych przeżyć, a jej entuzjazm i siła ducha płynąca z wnętrza rozciąga się na świat zewnętrzny. Religia staje się siłą, która pozwala pokonać trudności, ożywia wnętrze człowieka i daje poczucie wolności. W cień usuwają się utarczki, walka ze światem zewnętrznym, a ich miejsce zajmuje szczęście. „Znajdujemy tu szczęśliwość absolutną i nieprzemijającą, której poza religią nigdzie spotkać nie można”¹⁶. Życie podporządkowane jest wyższemu celom, zwrócone jest ku temu, co niewidzialne. Przedmiot religijny pozbawiony jest doznań zmysłowych, a mimo to ma wpływ na życie praktyczne człowieka. Postrzeżenie faktów zawsze związane jest z warstwą wzruszeniową, stąd James powie: „Natomiast świat rzeczywisty każdego z nas, ten praktyczny i czynny świat jednostkowy, składa się jednak i w nierozdzielny połączeniu z faktów fizycznych i z wartości wzruszeniowych”¹⁷. Jest niemożliwe, aby oderwano nas od wzruszeń, których doświadczamy na co dzień, nie sposób wyobrazić sobie świata istniejącego wyłącznie jako sam w sobie. Z tego powodu religia oparta na uczuciu: „Jest czymś zasadniczo osobistym i indywidualnym i zawsze przekracza nasze zdolności

¹⁴ W. James, *Pragmatyzm*, s. 196.

¹⁵ W. James, *Doświadczenia religijne*, tłum. J. Hempel, s. 30.

¹⁶ Tamże, s. 43.

¹⁷ Tamże, s. 121.

jasnego formowania”¹⁸. Wiara jest osobistym przeżyciem i jest nieprzekładalna na myślenie racjonalne. „Sądzę, że uczucie jest najgłębszym źródłem religii i że formuły filozoficzne i teologiczne są wytworami wtórnymi, przypominającymi przekład tekstu na język obcy”¹⁹. Spekulacje filozoficzne są jedynie nadbudową utworzoną przez intelekt na bazie materiału jakiego dostarczają nam uczucia. Wyjaśnianie racjonalne jest niezbędną konstrukcją religii pełniącą rolę pośrednika w sporze dotyczącym istnienia Boga. Tylko wtedy, gdy myśl znalazła oparcie w wierze, można przystąpić do działania.

Jednym słowem wierzenia są prawidłami działania, zaś zadaniem myślenia jest wytworzenie właściwych zachowań. Jeśli myśl nie ma wpływu na praktyczne myśli tej wyniki, to przestaje być składnikiem jej znaczenia²⁰.

Dla pełnego znaczenia myśli potrzebne jest określenie, jakie postępowanie jest ona w stanie wywołać – i na tym polega znaczenie myśli. Znaczenie myśli wyznacza kierunek naszego działania, dlatego James powie „[...] najlepszym dowodem prawdziwości religii jest jej użyteczność – pożytek dla jednostki i pożytek z jednostki dla świata”²¹. Postępowanie ludzkie jest kierowane zarówno uczuciem, jak i myślą. O ile istnieje wiele różnych teorii religijnych, to uczucia są im wspólne, gdyż prowadzą do tych samych konsekwencji praktycznych. „Widzimy więc w religiach zmienność teorii i stałość praktyki”²². Jeśli chcemy zrozumieć teorie religijne, musimy sięgnąć do uczuć, które stanowią podstawę określonego sposobu postępowania. W życiu religijnym zachodzi bezpośredni związek między uczuciem i postępowaniem, zaś teorie, symbole i instytucje pomagają nam je uzasadnić, aczkolwiek nie są czymś koniecznym.

Zjawisko religijne jest efektem działania energii osobistej, która poddana jest działaniu siły wyższej. Człowiek religijny podlega wpływom czynników zewnętrznych. Poczucie jedni z siłą zewnętrzną nie jest tylko złudzeniem, ale wyrazem czegoś rzeczywistego. To, co idealne mimo że niewidzialne, posiada skutki realne. Nie tylko przedmioty zmysłowe, ale i umysłowe wywołują pewne reakcje. Reakcja będąca udziałem przedmiotów umysłowych jest często silniejsza niż przedmiotów zmysłowych, dlatego nie można jej pominąć. Oddziaływanie religii ma istotny wpływ w życiu człowieka, kształtuje jego system wartości, moralność, wyznaczając kierunek jego działania. „Wszelka wartość i znaczenie naszych światów – to tylko coś przez nasze umysły nam dane”²³. Motywem działania są bezcielesne, bezkształtne i nierzeczywiste przedmioty, które stanowią siłę prze-

¹⁸ Tamże, s. 332.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże, s. 343.

²¹ Tamże, s. 353.

²² Tamże, s. 387.

²³ Tamże, s. 121.

konywającą mającą wpływ na działanie, dlatego ich obecność jest realna. Przeświadczenie o istnieniu siły wyższej jest możliwe dzięki temu, że samo w sobie jest realnością, stąd James powie „[...] Bóg rzeczywisty istnieje, skoro ujawnia się w skutkach rzeczywistych”²⁴.

Postawa religijna ujawnia się w sposobie ujmowania tego, co rzeczywiste, dopatrywaniem się we wszystkim dobra, traktując je jako właściwość bytu. Usuwa się tym samym zło z pola widzenia, cierpieniu nadając charakter czegoś wzniosłego, a śmierć traktując jako początek życia wiecznego. Życie jest przejawem heroizmu, wznosi się ponad ziemskie sprawy. Wiara pozwala wydobyć z pokładów głębszych warstw świadomości siłę zdolną pokonać trudności, przywrócić chęć do życia, nadać mu sens. Rzeczywista jednostka to ta, dla której właściwy jest stan ducha mający wpływ na nasze działanie. Świat posiada wymiar praktyczny, lecz widziany z perspektywy człowieka uwzględnia właściwy mu system wartości. Religia podkreśla wagę i znaczenie wartości, które kształtują ludzką osobowość. Nasz sposób ujęcia świata ma wpływ na wybraną postawę moralną. Nacisk norm moralnych narzuca pewną formę, kierując nasze zachowanie w stronę określonego celu. Człowieka religijnego nie opuszcza przeświadczenie o wyższości życia duchowego. Stan ducha to umiejętność rezygnacji, cierpliwości i opanowanie, które pozwolą pokonać wątpliwości i osiągnąć stan równowagi wewnętrznej, spokoju. Wiara polega na prawidłowym działaniu, szuka sposobu rozwiązywania problemów życiowych, a jej praktyczna rola przesądza o trwałości. Religia nigdy nie zniknie, bo istnieją ludzie, którzy jej potrzebują. Ostatecznym rozwiązaniem poglądów na temat religii jest człowiek i jego duchowe potrzeby.

Świat pragmatysty skrojony jest na ludzką miarę, stąd jest plastyczny, gdyż zależy od konkretnej sytuacji, warunków, które zmieniają oblicze prawdy. Człowiek nie działa w sposób metodyczny, tak jak dzieje się to na gruncie racjonalizmu, który przejawia skłonność do uogólniania, definiowania, nadając swym rozważaniom formę pewnego porządku. Wizja świata wyrażona w sposób jednoznaczny zakłada chłodny i obojętny do niego stosunek, nie oddając bogactwa treści, różnorodności, jaka cechuje otaczającą nas rzeczywistość. Pragmatyzm to filozofia, która przypisuje wartość faktom będącym źródłem naszych życiowych doświadczeń. Prawda jest wieloznaczna, gdyż dotyczy osobistych dążeń i pragnień, stąd zbliża nas do życia, które jest jedynym kryterium tego, co ważne. Celem ostatecznym pragmatyzmu jest zachowanie wierności wobec rzeczywistości, która otwiera pole nieograniczonych możliwości działań człowieka.

²⁴ Tamże, s. 396.

Bibliografia

Buczyńska-Garewicz H., *James*.

James W., *Doświadczenia religijne*, tłum. J. Hempel.

James W., *Pragmatyzm*, tłum. M. Szczubińska.

James W., *Znaczenie prawdy*, tłum. M. Szczubińska.

The Pragmatic Conception of Truth

Keywords: *pragmatism, truth, empiricism, consciousness, will, man, psychology, reality, realism, practice, religion, value, morality, humanism*

William James criticizes rationalism as a philosophy that tends to generalize about things and define them methodically. In contrast to this approach pragmatism holds that facts add up to a multifarious and heterogeneous picture of the world. But facts cannot be considered separately from human beings. They are products of human activity. No theory offers objective knowledge about reality, but each always to some extent reflects the position of the researcher. James has psychologized his philosophy. Consciousness represents the basic point of reference for his considerations. He introduces the notion of stream of consciousness assuming that any conscious experiences may have different meanings depending on the context in which they are used. An event experienced in the past may be interpreted differently now, and it may be relativized with respect to the whole, which is the man concerned. Consequently correctness of our opinions and beliefs is determined by their utility. A theory is no more than a tool. James criticizes the intellectualistic concept of truth as allegedly having an objective character. According to him there were many truths depending on how they affected those who adopted them. Only in a concrete situation a truth becomes true, and as situations constantly change, truth keeps showing a new face every time. But we are not doomed to invent our truths. We always face resistance of matter which prohibits arbitrariness. The world stimulates our senses and mind, and we cannot play with it as we please. Experiences are there, and we have no control over them. But when we direct our attention to them, they tend to respond to our interests and may be inadvertently distorted. They are also colored by our emotions. A world without emotions is unimaginable. Spiritual or ideal experiences bring about strong practical effects on our senses and perceptions. Here lies the motivating power of religion. Faith defines what actions are correct and shaped morality by giving direction to human actions. The man is the basic point of reference and pragmatism is referred to as humanism.